

„ЕЗИЦИТЕ“ НА ЛИТЕРАТУРНАТА ТВОРБА

“THE LANGUAGES” OF THE LITERARY WORK

„ПЕРИФЕРИЯТА – МЯСТОТО, КЪДЕТО СЕ РАЗКРИВА БЪДЕЩЕТО“ (МЕЖДУ ИЗТОКА И ЗАПАДА – ГРАНИЦИ И ИДЕНТИЧНОСТИ)

Магдалена КОСТОВА-ПАНАЙОТОВА

Югозападен университет „Неофит Рилски“, България

E-mail: panayotova@swu.bg

“THE PERIPHERY – THE PLACE THAT REVEALS THE FUTURE” (BETWEEN THE EAST AND THE WEST – BOUNDARIES AND IDENTITIES)

Magdalena KOSTOVA-PANAYOTOVA

South-West University “Neofit Rilski”, Bulgaria

E-mail: panayotova@swu.bg

ABSTRACT: The study was inspired by several key ideas essential to the contemporary literary situation – times of testing literary studies, when outside the debate on the sustainability and content of the established forms of literary research, the constant subordination of culture in its entirety to the market laws is associated with the perpetual encroachment on the humanities and with the implicitly declining importance of literature as a cultural phenomenon. We share the idea that the cultures that stay isolated wither away, the cultures that remain confined within themselves deform, and only those cultures that maintain the balance of borrowing and lending tend to be healthy and thriving; hence the insistence on the interaction between the different cultures on the basis of equality and mutual respect. The discussed literary works pose the questions whether multiculturalism is a positive element of modern cosmopolitanism, whether it unites races and cultures in the idea of the hybrid man or it is simply a social propaganda that reinforces the stereotypes about otherness and perpetuates racism, etc. Probably what also unites the characters here is the feeling of loss, as well as the shared grief. Addressing the personal heartache, they talk about things that are universal and continue to move people. The common thing to the two types of culture and the studied works is derived from Homi Bhabha’s idea that both the stories created in the Balkans and the narratives of the cross-cultural writers are part of that model of cultures capable of turning their own marginality into a kind of center.

KEYWORDS: cross-cultural writers, the modern cosmopolitanism, the contemporary literary situation

Този доклад тръгва от идеята за една възможност, споделяна от различни творци в края на ХХ и началото на ХХІ век: възможността през новото хилядолетие да бъдат преодолені противоречия, граници и конфликти, определящи както културата, така и литературата столетия наред; да бъдат облекчени нашите срещи с културното разнообразие на компаративистиката, надежда, споделяна, макар и колебливо, от Амин Малуф, Хоми Баба, Франсис Фукуяма, Нгуги Ва Тионго, Уолтър Миньоло и други небезизвестни изследователи на културата на ХХ–ХХІ век.

Изискването за признаване и уважаване на идентичността е универсално понятие, изключително важно за съвременната култура. Но самите съставни части на тази идентичност не са неизменни и дадени веднъж завинаги. Глобалният процес на миграция на много хора, озоваващи се в места, различни от местата, които те наричат родина, често създава напрежения между *тук и сега* и носталгичната родина, води до осъзнаване на контрастите между начина на живот и спомените, истински и въобразени. И когато езикът и/или културата на настоящето и миналото се разминават, процесът на промяна и адаптация понякога е труден. Тъй като културата е колективно дело, създаване на хора, живеещи в социума, чрез творчеството на писателя се отразява колективният опит и дори когато се описват лични преживявания, отразяващи уникалността на човека, те несъмнено са част от тази колективна култура (вж. Reisenberger, 2006).

Където и да отидем по света, носим в себе си не само своята връзка с предците си, но и техните културни образи и представи за света. Съвместяването на различните идентичности днес може да доведе до конфликт, при който субектът е изправен пред проблематичен избор коя от своите идентичности да избере. Истинските идентичности, които хората търсят, ги свързват с другите хора, оттук успоредно със стремежа за признание идва и стремежът към принадлежност. Човекът е такъв в своята споделеност. Във възможността да бъде себе си чрез някой друг, чрез вертикалния свят на културната памет.

Никога преди хората не са имали толкова общи неща помежду си: познания, идеи, споделени образи и усещания, сходни стандарти и стилове на живот, етични норми и универсални програмни кодове. Никога преди не са споделяли толкова опит, критерии, инструменти, блага на цивилизацията. Засилената глобализация обаче, успоредно с разкриване на невъзможността културата да продължи да съществува в рамките на национални или регионални общности, все повече се превръща в синоним на унификация, което засилва и екзистенциалната тревожност, отразена в редица критически и медийни текстове от края на XX век, засилва желанието за преоткриване на собствената идентичност.

Не търсенето на сходство привлича днес творците в световния културен процес, а именно търсенето на различието, макар то често да се превръща в стока, която бива присвоявана и изкривявана. Динамичните промени засилват нуждата от оразличаване в глобалния свят, нуждата от идентичност, която да не затваря, а да отваря възможности, да бъде сложна, без да поставя човека в маргинална позиция, идентичност, съставена от всичките ни принадлежности, с която можеш да живееш без усещането, че светът принадлежи на другите. Надежда, че принадлежността към човешката общност би се превърнала в основната ни принадлежност, без това да заличава спецификите ни (вж. Маалуф, 2009, с. 79).

Опитът за създаване на идентичност на човека, принадлежащ към група, която не е част от доминиращата култура, опит, който включва или примирява индивидуалния му поглед с разбиранията на обществото около него и преодолява разкола в идентичността, в литературата се реализира с това, което в лаканианското виждане носи названието „suture“ (вж. Reisenberger, 2006).

Тъй като съвременната култура е далеч от фиксираност, а повествованието на Запада е написано малко или много в еднородно, серийно време, то новият прочит на европейската култура предполага включване на култури, които са гранични, на автори, които творят в пространството между културите и литературите.

Напрежението, породено от усещането за граничност, за амбивалентност, според нас е плодотворната почва, в която се поражда новаторската литература.

Ако европоцентричният модел на културата обикновено предполага акцент върху приноса, който мейнстриймът внася в общото европейско културно и литературно пространство, приноса, с който тази литература обогатява по-малките литератури, то според нас приносът на културите, които са гранични, които съединяват шевовете на две различни пространства, съединяват „символичното и въображаемото“ (Bhabha, 1990), внасят в голямата литературата освежаваща, нова струя, отразяват екзистенциалната двойственост на писателя, в тях се случват онези неща, които обединяват бъдещото човечество. Оттук и необходимостта от среща с гласовете, излизаци от центрове извън, от преместване на центъра – между нациите и вътре в нациите, – допринасящо за освобождаването на световната култура от ограниченията на национализма, класата, расата, пола, което е път към истинския хуманизъм (вж. Thiong'o, 1993, p. 17).

За преодоляването на граничното мислене и за шанса на човечеството говори Хоми Баба. Неговата концепция в това отношение е сходна с концепцията на Йорн Рюсен за „разбираемия хуманизъм“. „Човечеството“ като тропа – или топос – на културната идентичност притежава гранично съществуване, двойствена функция, едновременно главен наратив на човечеството и историко-културен метоним на специфичния диахронен образ на „човечеството“. Този хуманизъм обсъжда напрегнатостта между хората, разбирането им за сходствата и различията с другите.

Човечеството като главен наратив „съшива“ границите между културните идентичности и хоризонта на хуманизма, но това за Х. Баба е условна граница, открита по отношение на диахронията и интерпретацията (Bhabha, 2007).

За това говори и Азила Райсенбергер, която смята, че писателите на предела между две култури и литератури се обединителите на бъдещата култура, която е по-богата от всяка една от съставните си части, тези писатели са катализаторите за по-здравословно, балансирано, културно и литературно бъдеще. Тя цитира нигерийката Н. Осундаре, за да потвърди важноста на писателите от граничните или малките литератури, че *„чрез даването на глас на това съществуване в пространството „между“ те служат като мостове между тези култури. Те са свидетели, участници – наблюдатели и адвокати на това истинско човешко бъдеще“* (Reisenberger, 2006).

Но тук няма да се спираме на визите за идентичността (национална, културна, етническа, джандърна и пр.) и стереотипите. (Книгите, посветени на тези визии, могат да оформят немалка библиотека. Достатъчно известни в научната литература са теориите на идентичността в концепциите на Анри Ташфел, Джон Търнър, Антъни Смит, Бенедикт Андерсън, Ърнест Гелнър, Ерик Ериксън, Пиер Тап, Гордън Олпорт, Стюърт Хол, Франсис Фукуяма и др.).

Тук ще покажем *защо се насочваме към „шевовете на литературата“, гранични територии, в които се случват, според нас, плодотворните за съвременната литература преодолявания на граници, удържането на послания и идеи от двата свята, отварянето на възможности за четене отвъд стереотипното, създаването на своеобразно „трето пространство“, в което „конструирането на значение протича амбивалентно“* (Bhabha, 1994, p. 31).

Сравнителното литературознание днес се свързва с преминаване на граници, отхвърляне на бинарни противопоставяния, стремеж към откритост, разширяване и/или разчупване на „хиперканона“ (Дамрош).

Може би е редно да тръгнем от представата на Хайдегер за границата като място, в което нещо не завършва, а започва своето присъствие¹. Тази фраза преповтаря и Хоми Баба в предговора на книгата си „The location of culture“ (Bhabha, 1994, p. 5). Изследванията на феномена на границите и като следствие от него – на разколебаната идентичност, на определянето на елементите на самоидентификацията, са сред ключовите елементи на съвременната наука за културата. Според френския философ Етиен Балибар терминът „граница“ днес претърпява дълбока промяна в значението си, границите в Европа имат нови конотации, напълно различни от техните конвенционални асоциации. Той ги свързва с темата за национализма и суверенитета (Balibar, 2004).

Според него стратегията за изключване на определени групи е *„начин за изтласкване на чужденците, понякога начин за тяхното приемане и „интегриране“ или „асимиляция“ по повече или по-малко задължителен начин, а понякога начин за експулсиране на определени граждани, като въображаемо ги представя като „чужденци“* (пак там).

Доколкото границата във времето и пространството може да бъде осъзната като променливо взаимодействие между диахронното и съвременното състояние на дадени обекти, като межкултурен превод от езика на една другост към езика на друга, често тя не е видяна като географска конкретност, а по аналогия е изместена в сферите на етнокултурните, джандърните и други социални модели. Така тя може да минава и вътре в отделния индивид, като пропускливостта ѝ се възприема като едновременна полипространственост, не изключваща, а включваща два свята, снемачи противоречията, белязани със съзидателност, с жизнени и творчески модели, преодоляващи непълнотата и несправедливостта на заобикалящия ни свят.

Още Лотман твърди, че границите са място на метафоричен превод - трансформация, генериращо нови смисли и текстове, което трансформира „чуждите гласове“ по начин, че те да бъдат разбрани в нормативния език на определена култура и заедно с това да останат в достатъчна степен „чужди“. Без елемента на различие културният диалог би бил безсмислен (Лотман, 2000, с. 262).

¹„A boundary is not that at which something stops but, as the Greek recognized, the boundary is that from which something begins its presencing“ (Heidegger, 1971).

Раздвоеното пространство на границата проблематизира принадлежността към едно или друго място и нация, поражда раздвоено място на изказването. Така граничната личност поставя под съмнение онтологичното единство на местообитанието. Оттук и формулировката на Миньоло „Аз съм там, откъдето мисля“ (Mignolo, 2011, pp. 159–192).

Преосмисляйки Декартовото „мисля, следователно съществувам“ в параметрите на теорията на границата, Миньоло слива биография, география, знание в едно цяло, в което на мястото на универсалността застава множествената реалност. Така пограничното съзнание съдържа гледната точка – „не там и не тук, или и там, и тук и още някъде“ (вж. Толстанова, 2012). Подобно позициониране винаги отразява сложно реалността, защото се гради на основата на полипространствената идея, свързано е с принципа на неизключващата дуалност.

Преодоляването на границите днес е преодоляване на един епистемологичен водораздел. Желанието за артикулиране на културните различия извън стереотипното говорене поражда идеята за граничните пространства, за пространствата „между“, които според Хоми Баба стават фундамент за изработване на стратегията на идентичността – индивидуална или колективна – и които пораждат нови зони на взаимодействие и опити да се преосмисли идеята за обществото само по себе си.

Доколкото децентрализацията на литературата и на културата като цяло е условие за взаимопресичащ се критически подход, тя подготвя радикалния интелектуален обрат през новото хилядолетие. В този смисъл ми се струва, че е важен погледът към граничните литератури не отвън, а от позициите на граничното съзнание и мислене.

Сред бинарните опозиции на културата, присъщи на различни народи, особено специфично звучене придобива опозицията *свой* и *чужд* заради етнически смесения състав на населението, говорещо различни езици и наречия, и множеството конфликти. Защитата на националната идентичност неизменно води до припознаване на едни явления като свои, а на други – като чужди. На Балканите относителността на границите се осъзнава ясно, като по този начин самите бинарни опозиции придобиват неясен и взаимопроницаем характер.

Кръстопътността на региона, усещането за преход, мост, врата, преддверие, банализирани като представа, но създаваща повторителен образ на Балканите като Другия на Европа, задълбочава идеята за пограничното им положение между Изтока и Запада.

Известно е, че търговията на западноевропейските градове със страните от Леванта спомага за развитието на производството на Западна Европа. Към средиземноморските страни след създаването на Латинската империя се включват и всички балкански страни, през които преминават търговски пътища, на изток от завладените от Венецианската и Генуезката републики територии. Така постепенно се формира границата Изток–Запад, която поставя Балканите в центъра на западната експанзия към Леванта. Един от големите тюрколози, Димитрис Кицикис, твърди, че Балканите са важен геополитически и културен топос за Европа и света, защото тук се осъществява най-важната приемствена връзка между Изтока и Запада, доколкото всяко държавно образование на Балканите през вековете е гаранция за мир и съгласие в Европа (Кицикис, 2000, с. 131).

Образите на Изтока и Запада и наслоените цивилизационни различия, както припомня Лари Улф (Улф, 1995), идват предимно от Просвещението, когато на цивилизованата и прогресивна Европа се задава нейният вътрешен Друг и се утвърждава визията за културно-историческото превъзходство на Западна Европа и нейната мисионерска роля в европеизирането на света. Така „центърът“ създава определени социални и културни модели, превръщащи се в образец, от чиято позиция Балканите, поне от XV–XVI век насетне, са в „проблематична“ гранична зона – между Запада и Изтока, европейското и азиатското, варварското и цивилизованото, а в темпорален план – между миналото и настоящето“ (пак там).

Превръщайки се в част от Османската империя, за мисленето на Запада те, Балканите, се свързват безвъзвратно с Ориента, потъват във „варварското“.

Ако искаме да разберем кошмара, наречен XX век, твърди Микановски, трябва да прочетем литературата и историята на Източна Европа (Микановски, 2017). В пропагандните употреби от времето на „желязната завеса“ термин като „Източна Европа“ се свързва с идеята за Балканите като място на проблематична идентичност и ориенталски елементи, възхождащи към идеите на Лари

Улф и вменената почти ориенталска същност на източната част от Европа, която се намира между истинската Европа и Ориента. Балканите като омърсената същност на Европа (в стилистиката на Мери Дъглас), гетото (Мария Тодорова), неясните и объркани територии (К. Флеминг), „съкровено отчуждение“ на Саид белязват връзката на Запада с Ориента (Fleming, 2000, p. 1218–1219).

Вярно е, че с рухването на желязната завеса и Берлинската стена рухна и идеята за това, какво всъщност е Източна Европа. „*Източна Европа – твърди Микановски – не принадлежи толкова на географията, отразена в атласите, колкото на психогеографията. Тя не е място в истинския смисъл на думата, а е по-скоро състояние на ума.*“ (Микановски, 2017).

Под напора на уеднаквяването и глобализацията постепенно изчезва идеята за противопоставянето на източната част на Европа спрямо западната, защото липсва основният проблем – изкуствената разделя на части от западната цивилизация. Психогеографията обаче далеч не е преодоляна и доказателство за това са редица критически, социологически, медийни текстове, ожесточените теоретични и методологически дебати сред балканистите. Според Г. Дончева например в началото на 90-те години на XX век радикалното преустройство на Източна Европа води до „повторна ориентализация“ на региона в изследванията, акцентиращи върху идеята за ориенталското начало – важна характеристика на Балканите (Дончева, 2016).

Разсъждавайки върху значимостта на нестихващата дискусия за позиционирането на балканизма спрямо ориентализма, Дончева изтъква, че извън основополагащата книга на Мария Тодорова, която отхвърля гледището за балканизма като подвид на ориентализма, макар със свои специфики, други автори се завръщат към балканистичния дискурс, интерпретирайки го като неделим от ориентализма. Милица Бакич-Хейдън, Весна Голсуърти, Катрин Флеминг и Зринка Блажевич неизменно акцентират върху връзката между двете.

Един от парадоксите според Флеминг се състои в това, че Балканите както са напълно известни, така са съвсем непознати. Към този парадокс се добавя и трети: връзката между различните балкански държави в известна степен се възпроизвежда в корелацията между Балканите и Европа, която отново се характеризира с познатост наложено върху разлика. Това в известен смисъл определя Балканите като „вътрешни аутсайдери“ (вж. Fleming, 2000, p. 1218–1219).

В статията „Гнездящите ориентализми: случаят с бивша Югославия“ отношенията между Балканите и Европа са разгледани от Бакич-Хейдън като производни на по-общото противопоставяне Изток–Запад. В същата статия изследователката твърди, че балканизмът не може да бъде разбран извън общия ориенталски контекст, и го интерпретира като „вариация на ориенталистката тема“, като разглежда механизмите, чрез които балканските народи се справят с „ориенталската стигма“, запращайки в ориенталското най-близкия си Друг, за да се легитимират като европейци (Bakić-Hayden, 1995, p. 919).

В книгата на Весна Голдсуърти „Измислянето на Руритания: Империализмът на въображението“ понятията империализъм и колониализъм се разглеждат като приложими за Балканите, като категории на интерпретация, въпреки липсата на буквално европейско колониално присъствие там. Тя говори за „метафоричен колониализъм“ или „колониализъм на ума“ (Голдсуърти, 2004).

Най-важният принос на изследванията на Зринка Блажевич според нас е, че тя се насочва към отхвърляне на познатите теоретични рамки и осмислянето на граничността на региона като ъгъл, „омърсената същност на Европа“ и пр., като се опитва да промени гледната точка към Балканите, използвайки концепцията на Хоми Баба от книгата му „The Location of Culture“ (1994), в която индийският историк показва как граничните пространства могат да се превърнат в пространство на символни взаимодействия отвъд бинарния поглед към света – поглед, който по необходимост води до йерархия и подчинение. Наред с концепцията си за граничността Баба въвежда допълващия елемент – хибридность (Bhabha, 1994, p. 4).

Според Зринка Блажевич постколониалната теория и балканските изследвания биха могли да създадат полезни евристични изследователски модели за проучване на сложните културни ситуации в региона на Балканите. Теорията на Баба тя сравнява с концепцията на Фуко за

хетеротопия, хетерогенен обект, способен да съпоставя няколко пространства, които сами по себе си са несъвместими на едно реално място (Foucault, 1986, p. 25).

Балканската култура изследователката вижда като място, за което размишляват, говорят, но дори когато реално съществува, то е различно от другите. Това тя по примера на Фуко нарича хетеротопия, място „между световите, историите и континентите“ (Blazhevica, 2007, p. 96).

В тезата за пространството „между“, която използваме и ние в този текст, на преден план е изведена идеята за третото пространство. В теоретичната си разработка за феномена на културната идентичност Баба твърди, че тя винаги се очертава в противоречивото и амбивалентното пространство, наречено от него „третото пространство на изказването“, което прави претенцията за йерархична „чистота“ на културите несъстоятелна. Според Х. Баба признаването на това амбивалентно пространство на културната идентичност може да ни помогне да преодолеем екзотиката на културното многообразие, която той напълно изоставя в полза на концепцията за културно различие.

В есето „За теорията – пристрастно“ Х. Баба настоява, че терминът „културно разнообразие“ само определя набор от отделни и различни системи на поведение, нагласи и ценности, което предполага определена есенциалистка и имперска представа за културата като монолитно, а не полиморфно явление. Въвеждайки понятието хибридность, Хоми Баба твърди, че културната хибридность подхранва различието, без да приема или налага йерархия. Затова за него основополагащо е културното различие, а не културното разнообразие, което според критика мисли културата като монолитно, а не многомерно явление.

В „За теорията – пристрастно“ той дефинира хибридността по следния начин: „...не е или едното, или другото, ...а видоизменение на самите форми и е продукт на „третото пространство“, третото пространство на изричането, където структурирането на значение протича като амбивалентен процес (Bhabha, 1994, p. 31–32).

Продължител на идеите на Едуард Саид и Гаятри Спивак, но и дистанциращ се от тях, Хоми Баба подлага на деконструктивистка критика противопоставянето на Запад и Ориент, център и периферия, империя и колония, потисник и потиснат, Аза и Другия. Като цяло Х. Баба се опира на работите на Дерида, използвайки концептуалната му схема, основана на различието, на множествеността, на особената концепция за време, която изхожда не от настоящия момент. Това му позволява да създаде нова концепция за националната култура.

Целта на деконструкцията на Дерида е да покаже несъстоятелността на претенциите на западната метафизика като изчерпателно описание на действителността. В своята „ДисемиНация“, както остроумно я нарича Х. Баба, той съчетава следването на Дерида със собствения си опит на мигрант (Bhabha, 1990b).

Според Хоми Баба както националността, така и идентичностите като цяло са неустойчиви, променящи се, „хибридни“. Той се дистанцира от разработките на Чарлз Тейлър и либералния мултикултурализъм. Парадоксално, въпреки че мултикултурализмът се асоциира с идеите за уважение към културните разлики, Баба показва как всъщност той не подкрепя, а нивелира културното разнообразие, без да създава пространство за хармонично съществуване на културите, а поражда неразрешими противоречия.

Изследователят демонстрира как „презумпцията на равното уважение“ в либералната концепция на мултикултурализма се превръща в съждение за ценностите на културата. Така утвърждавайки, че културата е създала нещо, заслужаващо уважение, либерализмът предпоставя съществуването на обща култура като съвкупност от достиженията на човечеството. По такъв начин неявно се оценява мащабът на приноса на всяка култура в общия културен „котел“, културното пространство се йерархизира, появяват се център и периферия. „Периферийните“ култури, ако не се игнорират, придобиват маргинален статус на култура на малцинствата.

Предлагайки свой вариант на това как се конституира културата, Х. Баба използва концепта за хибридность. Приемайки идеята за неизбежната хибридность на културата, ние сме принудени да се откажем от идеите за асимилация и интеграция, с които оперират съвременната политика и социология. Предложената концепция, разбираана като отношения на борещи се, неравни интереси

и идентичности, ни позволява да не игнорираме, а да включим в описанието сложната борба на групи интереси, създаващи се идентичности и оформящи се общности като нации (Bhabha, 2008, p. 59).

Х. Баба отхвърля историзма, който имплицитно съдържа идеята за съществуването на истинска, хомогенна култура, като по този начин предполага и съществуването на някакви културни граници. Според него границите на културата, както и границите на културното общество, само се „предписват“, и то така, че те винаги са размити, неопределени. Неопределеността може да работи в помощ на стратегическите маневри в процеса на сигнификация.

Този процес на сигнификация е една от най-важните стратегии на националния дискурс. Принципната неопределеност, възникваща в процеса на сигнификация, създава пространството „между“. А наличието на това пространство става условие за конструиране на „народа“ като „сложна риторическа стратегия на социалната референция“ (Bhabha, 1990, p. 278).

Говорейки за проблема за границите, Х. Баба обръща особено внимание на позицията на малцинството. По силата на включеността си в чуждия контекст културното малцинство пребивава в условията на противопоставяне и неопределеност. То води борба, опитвайки се да „авторизира културните хибриди“ (Huddart, 2006, p. 72). Тези условия постоянно подбуждат „културната периферия“ да преопределя своята идентичност и да утвърждава правото си да надарява със значение, в това число и да определя културни граници. Културните разлики не просто се дават в опита чрез традицията, а е необходимо да се отчита сложният характер на съвременното общество, което преразглежда и преконструира себе си.

Тази концепция за културата открива възможност за нови отношения, в които гласът на културното малцинство или на граничните зони може да прозвучи и да бъде чул извън отношенията на превъзходство.

Всъщност едва след Хоми Баба академичният дискурс на запад започна сериозно да разглежда въпроса за присъствието на Третия свят и мястото на интелектуалеца, идващ от Третия свят в Първия. Като значим теоретик на този Трети свят Х. Баба оказва влияние с уникалните си идеи за мимикрията („Мимикрията“ задава гледната точка на колонизатора върху колонизирания (Bhabha, 1994b, p. 120–121), амбивалентността и хибридността, което хвърля ръкавица на западната дискурсивност.

Една от идеите, която е приложима за нас в концепцията на индийския изследовател, е свързана с разбирането, че граничните култури съдържат сериозен творчески потенциал, че диалогът между Запада и Изтока изглежда възможен. Изследвайки начина, по който културите на изток и запад се разпознават чрез образите на другостта, техните представители могат да си взаимодействат в отворените светове не като Свой и Чужд, а като Друг с Друг, съхранявайки своята идентичност.

Споделяме идеята на А. Райсенбергер, маркирана и в други разработки, че творчеството на предела между две култури и литератури може да бъде обединително за бъдещата култура, която е по-богата от всяка една от съставните си части, че писателите с двойствена идентичност са катализаторите за по-здравословно, балансирано, културно и литературно бъдеще.

Ако в един предходен период предаването на националните традиции е главна тема на световната литература, то днес в територията на сравнителното литературознание влизат историите за граници, мигрантският поглед към света, постколониалните истории, разказите на „преведените хора“ по определението на Салман Рушди.

Не е тайна, че в канона на световната литература традицията включва основно европейската или по-общо западната литература, както е ясно и от антологиите, използвани за преподаване на световната литература на студенти до средата на 90-те години на миналия век в САЩ – по твърденията на Тео Д’хаен и Мадс Томсън (Theo D’haen, 2012; Thomsen, 2013). По този повод Гаятари Спивак изразява тревогата си, че подобен поглед маргинализира литературата на останалия свят. Обучението по световна литература с помощта на англоезични антологии, според нея, вместо да прави студентите по-възприемчиви към световното наследство, превръща целия свят в продължение на САЩ (Spivak, 2003, p. 39).

В „Смъртта на дисциплината“ тя отбелязва, че традиционната компаративистика е неплодотворна, мъртва и може да бъде върната към живот само чрез включването на деполитизирани регионални изследвания. Компаративистиката на настоящето, според нея, следва да обърне поглед към по-малките езици и литературите на съответните региони, като Азия например, да обърне поглед към Другия и да се преподава със съзнанието за планетарност, а не само европейскост (пак там).

Така компаративистиката би трябвало да се състои от изследвания и съотнасяния на този и други центрове без йерархия и предубеждение един към друг. В този аспект европейската литература се явява не фокус за изучаване на световната, а обект, който се съотнася с *литературата свят*, по термина на Мишел Льобри.

Подобна освежаваща с отвореността си гледна точка в една или друга степен споделят Д. Дюришин, С. Домингес, Ал. Бикрофт, У. Денек, Д. Дамрош. Тя избягва европоцентризма или се стреми да разшири границите на световната литература, да приложи нецентричен подход, да я види като повод да разсъждаваме върху световната културна и литературна ситуация днес.

След мултикултурните дебати и критиката на евроцентризма по същество световната литература днес може да бъде видяна като трансформация на сравнителното литературознание (Warwick Research Collective, 2015).

Паскал Казанова добавя към това, че не е достатъчно географски да се разшири корпусът от произведения, които трябва да бъдат изучавани, или да се вклиняват икономически теории за глобализацията в литературните вселени – още по-малко, за да се опитаме да предоставим изчерпателно изброяване на цялата световна литературна продукция. Необходимо е вместо това да променим гледната точка към литературните феномени (Casanova, 2004, p. 11).

В концепцията на Мишел Льобри по отношение на *литературата свят* в „За литературата свят“ на френски език, макар да става дума за франкофонския модел, се отразяват промените в съпоставителното литературознание в наши дни. Той вижда съвременната литература като транскултурна вълна, като литература на „номади, родени в култура, която са изоставили поради превратностите на историята или по лична воля, за да живеят в друга, разкъсани между своите общности, в крехко равновесие между традициите, от които се отделят, и личните свободи, които нашата цивилизация обещава, пишеци на език, различен от майчиния си, „преведени хора“ по израза на Рушди, „международни мелези, появили се в едно място и решили да живеят в друго, които прекарват целия си живот в борба да намерят или да изградят родината си“ според Ондатжи, всички тези автори се утвърждават като създатели и като продукти на един нов международен ред.“ (Льобри, 2017).

В неговата концепция преводът на културите, взаимното им докосване е ключово, а в тази многообразна и многопосочна литература се моделира идентичност, която е хибридна и динамична – възглед, съзвучен с идеите на Хоми Баба.

Днес в съвременното литературознание има място творчеството на писатели, които, бидейки гранични, хибридни, носят усещането за маргиналност и другост. В същото време именно те, според мен, имат шанса да съединят шевове, дарявайки глас на това съществуване в пространството „между“. Като се разпознават чрез образите на Другостта, техните представители могат да си взаимодействат в отворените светове, съхранявайки своята идентичност. „Пратениците на литературата“ на нашия век са необходимият коректив, който подкопава тенденциите на доминиращите култури, на биполярните модели, доказали своята проблематичност. Защото в съвременния свят на политически и социални кризи, на тероризъм и бежански вълни отношението Аз и Другият е отношение, което изисква истинска среща. В този смисъл, както твърди А. Личева, не само европоцентричните текстове, които говорят за тези опозиции, „определят понятието световна литература, а всички онези, които по един или друг начин носят антиутопичен заряд“ (Личева, 2019, с. 104).

Идеята на това изследване също е, че текстовете, които остават в литературата на бъдещето, не са просто колоритни, многообразни, дълбоко човешки, но и текстове, които имат каузи, носят значими за човека послания и идеи, прекращат границите и йерархиите.

„Много неща в световната литература идват от периферията към сърцевината“, твърди Галин Тиханов – просто трябва да приемем оптиката на това, което се случва в литературата в условията на изгнаничество, на прекосяването на граници, често пъти под тежестта на принудата (Тиханов, 2014, с. 9). Сходен е начинът, по който Р. Станчева очертава как Балканите като периферия, следвайки западния модел, се опитват да го трансформират (Станчева, 2011). XXI век дойде с нови социални и културни потребности, с различно знание за близкото минало. И това знание изисква поглед, в който стереотипните представи и клишетата, в които доминира разделението, а не обединяващото помежду ни, да не са водещи. Иначе рискуваме бъдещето ни да преповтаря до болка познати грешки от миналото.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Андерсън, Б. (1998)** Въобразените общности: Размишления върху произхода и разпространението на национализма. Прев. от англ. Яна Генова. София: Критика и хуманизъм. (*Andersan, B. Vaobrazenite obshtnosti: Razmishleniya varhu proizhoda i razprostraneniето na natsionalizma. Prev. ot angl. Yana Genova. Sofia: Kritika I humanizam.*)
- Борисова, Е. (2017)** Литературите ни. Романът на Изтока със Запада в балканските литератури., Издателство на ШУ. (*Borisova, E. Literaturite ni. Romanat na Iztoka sas Zapada v balkanskite literaturi. Izdatelstvo na ShU.*)
- Голдсуърти, В. (2004)** Измислянето на Руритания. Империализмът на въображението, София: Кралица Маб. (*Goldsuarti, V. Izmislyaneto na Ruritania. Imperializmat na vaobrazheniето, Sofia: Kralitsa Mab.*)
- Дончева, Г. (2010)** Образът на Балканите в балкански и западни филми: Стратегии за представяне. Велико Търново: Фабер. (*Doncheva, G. Obrazat na Balkanite v balkanski i zapadni filmi: Strategii za predstavayane. Veliko Tarnovo: Faber.*)
- Дончева, Г. (2016)** Повторната ориентализация: дихотомията „Балканите Европа“. // *Philosophia*, № 14, с. 128-145. <<https://philosophia-bg.com/archive/philosophia-142016/the-balkans-between-east-and-west/>> (18.2.2021) (*Doncheva, G. Povtornata orientalizatsia: dihotomiyata „Balkanite Evropa“. // Philosophia, № 14, s. 128-145. <https://philosophia-bg.com/archive/philosophia-142016/the-balkans-between-east-and-west/>(18.2.2021)*)
- Дробышева, Е.П. (2010)** Нации и культуры в игре подвижных отношений неравенства. // *Вестник Удмуртского университета*, в. 2, с. 76. (*Drobysheva, Ye. P. Natsii i kul'tury v igre podvizhnykh otnosheniy neravenstva. // Vestnik Udmurtskogo universiteta, v. 2, s. 76.*)
- Кицикис, Д. (2000)** Османската империя. София: Кама, 131 с. (*Kitsikis, D. Osmanskata imperia. Sofia: Kama, 131 s.*)
- Лотман, Ю. (2000)** Семиосфера. Санкт-Петербург, 262 с. (*Lotman, Y. Semiosfera. Sankt-Peterburg, 262 s.*)
- Личева, А. (2019)** Световен ли е Нобел? София: Колибри. (*Licheva, A. Svetoven li e Nobel? Sofia: Kolibri.*)
- Льобри, М. (2017)** За литература-свят на френски език. // *Литературен вестник*, № 10. <<https://litvestnik.wordpress.com/2017/03/15/%D0%B7%D0%B0-%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D1%81%D0%B2%D1%8F%D1%82-%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%BA/>> (*Lyobri, M. Za literatura-svyat na frenski ezik. // Literaturen vestnik, № 10. <https://litvestnik.wordpress.com/2017/03/15/%D0%B7%D0%B0-%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D1%81%D0%B2%D1%8F%D1%82-%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%BA/>(18.2.2021)*)
- Микановски, Дж. (2017)** Сбогом Източна Европа! // *Култура*, № 9, 10.03. <<http://www.kultura.bg/bg/article/view/25799>> (посл. вл. на 30 апр. 2017).

- (*Mikanovski, Dzh. Sbogom Iztochna Evropa! // Kultura, № 9, 10.03.* <<http://www.kultura.bg/bg/article/view/25799>> (posl. vl. na 30 apr. 2017).)
- Николова, Д. (2015)** Балканите – между Изтока и Запада (културно-исторически репрезентации и литературни „диалози“) <<http://www.pentimento.bg/page/?p=6265>> (*Nikolova, D. Balkanite – mezhdur Iztoka i Zapada (kulturno-istoricheski reprezentatsii i literaturni „dialozi“)*) <<http://www.pentimento.bg/page/?p=6265>> (18.2.2021)
- Саид, Е. (1999)** Ориентализмът. София: Кралица Маб. (*Said, E. Orientalizmat. Sofia: Kralitsa Mab.*)
- Станчева, Р. (2011)** Среца в прочита. Сравнително литературознание и балканистика. София: Балкани. (*Stancheva, R. Sreshta v prochita. Sravnitelno literaturoznanie i balkanistika. Sofia: Balkani.*)
- Тиханов, Г. (2014)** Месторазположението на световната литература. // *Литературен вестник, № 1.* <<https://litvestnik.wordpress.com/>> 13.01. <<https://litvestnik.wordpress.com/2014/01/20/%D0%BC%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%D1%82%D0%BE-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BB/>> (*Tihanov, G. Mestorazpolozhenieto na svetovnata literatura. // Literaturen vestnik, № 1.* <<https://litvestnik.wordpress.com/>> 13.01. <<https://litvestnik.wordpress.com/2014/01/20/%D0%BC%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%D1%82%D0%BE-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BB/>>)
- Тодорова, М. (1999)** Балкани. Балканизъм, София: Фондация „Българска наука и култура“. (*Todorova, M. Balkani. Balkanizam. Sofia: Fondatsiya „Balgarska nauka i kultura“.*)
- Толстанова, М. В. (2012)** Погранично (со)знание/мышление/эстетизм на пути к трансмодерному миру. *Общественные науки и современность, № 6* <<http://naukarus.com/pogranichnoe-so-znanie-myshlenie-estezis-na-putik-transmodernomu-miru>> (*Tolstanova, M. V. Pogranichnoye (so)znaniye/myshleniye/estezis na puti k transmodernomu miru. Obshchestvennyye nauki i sovremennost', № 6* <<http://naukarus.com/pogranichnoe-so-znanie-myshlenie-estezis-na-putik-transmodernomu-miru>>) (18.2.2021)
- Улф, Л. (2004)** Изобретяването на Източна Европа. София: Кралица Маб. (*Ulf, L. Izobretuyavaneto na Iztochna Evropa. Sofia: Kralitsa Mab.*)
- Фукуяма, Фр. (2019)** Идентичност: Стремление к признанию и политика неприятия. Москва: Альпина Паблицер, 256 с. (*Fukuyama, Fr. Identichnost': Stremleniye k priznaniyu i politika nepriyatiya. Moskva: Al'pina Pablicher, 256 s.*)
- Чхартишвили, Гр. (1996)** Но нет Востока и Запада нет (О новом андрогине в мировой литературе). // *Иностранная литература, № 9.* (*Chkhartishvili, Gr. No net Vostoka i Zapada net (O novom androgine v mirovoy literature).* // *Inostrannaya literatura, № 9.*)
- Bakic-Hayden, M. (1995)** Nesting Orientalisms: the Case of Former Yugoslavia. // *Slavic Review, No.4, (Winter), p. 2-3*
- Balibar, E. (2004)** We, the People of Europe?: Reflections on Transnational Citizenship. Translated by James Swenson. Princeton: Princeton University Press.
- Bhabha, H. (1987)** 'Foreword' to Fanon, *ibid.*, xv. 11 In *New Formations*, no.3, Winter 1987.
- Bhabha, H. (1990)** DessemiNation: time, narrative and margins of the modern nation. – In: *Nation and Narration*. London; New York: Routledge.
- Bhabha, H. (1994)** The Commitment to Theory. // *New Formations: A Journal of Culture, Theory, and Politics*, Number 5, Summer 1988, pp. 5-23. Rpt. In: Homi K. Bhabha, *The Location of Culture*, London and New York: Routledge, pp. 28-56.
- Bhabha, H. (2007)** Boundaries. Differences. Passages. <https://www.volkswagenstiftung.de/sites/default/files/downloads/Bhabha_Homi.pdf> (18.2.2021)

- Bhabha, H. (2008)** Culture's in-between. - In: Questions of Cultural Identity. Ed. by Stuart Hall, Paul du Gay. London: SAGE.
- Blazevic, Zr. (2007)** Rethinking Balkanism: Interpretative Challenge of the Early Modern Illyrism. // *Études Balkaniques*, No1, pp. 87-106
- Casanova, P. (2004)** The World Republic of Letters. Cambridge: Harvard University Press.
- Damrosch, D. (2003)** What Is World Literature? Princeton: Princeton UP.
- Damrosch, D. (2009)** How to Read World Literature. Oxford: Blackwell.
- Damrosch, D. (2016)** What Isn't World Literature? Problems of Language, Context, and Politics. <<https://www.youtube.com/watch?v=jfOuOJ6b-qY>>(18.2.2021)
- D'haen, Th., C. Domínguez, M. R. Thomsen, eds. (2013)** World Literature: A Reader. London: Routledge.
- Domínguez, C., ed. (2013)** Literatura europea comparada. Madrid: Arco/Libros S.L.
- Đurišin, D. (1992)** Čo je svetová literatúra? (What Is World Literature?). Bratislava: Vydavateľstvo Obzor.
- Fanon, Fr. (1987)** Black Skin, White Masks, London 1986, p 109.
- Fleming, K. E. (2000)** Orientalism, the Balkans, and Balkan Historiography. // *American Historical Review*, October, p. 1231.
- Foucault, M. (1986)** On Other Spaces. Diacritics.
- Hall, St., T. Jefferson, eds. (1976)** Resistance Through Rituals: Youth Subcultures in Post-War Britain. University of Birmingham London, 287 p.
- Heidegger, M. (1971)** Building Dwelling Thinking. – In: Poetry, Language, Thought. Translated by Albert Hofstadter. New York: Harper Colophon Books. <http://www.wwf.gr/images/pdfs/pe/katoikein/Filosofia_Building%20Dwelling%20Thinking.pdf> (18.2.2021)
- Huddart, D. (2006)** Homi K. Bhabha. London; New York: Routledge, 192 p.
- Malpas, J. (2012)** Heidegger and the Thinking of Place: Explorations in the Topology of Being. MIT Press, 378 p. <<https://ndpr.nd.edu/news/heidegger-and-the-thinking-of-place-explorations-in-the-topology-of-being/>>(18.2.2021)
- Mignolo, W.D. (2011)** I am where I Think: Remapping the Order of Knowing // Lionnet F., Shih Shu-mei, eds. The Creolization of Theory. Durham and London: Duke University Press, 2011. Pp. 159-192
- Reisenberger, A. (2006)** Suture as the Seam Between Literatures. *Journal for the Study of Religion*, 19 (2), 125-137. Retrieved August 18, 2020, from <www.jstor.org/stable/24764087> (18.2.2021)
- Rüsen, J. (1993)** Studies in Metahistory (Berghahn Books: Providence, RI, 1993), 140.
- Thomsen, M. R. (2013)** "Strangeness and World Literature" page 2 of 9 CLCWeb: *Comparative Literature and Culture* 15.5. Special Issue World Literatures from the Nineteenth to the Twenty-first Century. Ed. Marko Juvan <<http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol15/iss5/18>>
- Wa Thiong'o, Ng. (1993)** Moving the centre .The Struggle for Cultural Freedoms. London, 1993
- Walkowitz, R. (2015)** Born Translated. The contemporary Novel in Age of World Literature. Columbia University Press. https://warwick.ac.uk/fac/cross_fac/g19c/activities/displacements/readingnovelsworkshop/walkowitz_born_translated.pdf (18.2.2021)
- Warwick Research Collective (2015)** Deckard, Sh., N. Lawrence, N. Lazarus, G. Macdonald, P. Mukherjee, B. Parry, St. Shapiro. Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World-Literature.
- Wolff, L. (1995)** Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment, Stanford, 356 p.